

“МИНГ БИР КЕЧА”ДА БАДИИЙ МАҲОРАТ

Астанова Гулнора Аминовна

Бухоро давлат университети,

ўзбек тилшунослиги ва журналистика

кафедраси профессори, ф.ф.д.

тел. (+998)98 2744803, e-mail: guli4803@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Шарқ адабиётининг нодир намунаси бўлган “Минг бир кеча” асарида тасвирланган мафтункор воқеалар, саройлар, кийимлар, гайритабиий, қутилмаган таиббеҳлар, ҳайратомуз муболағалар, ёрқин тасвирий воситаларга тўла.

Асар ҳикоятларидаги гуманизм (инсонпарварлик), эстетик туйғуни шакллантириши, ҳаётий ҳақиқат, чуқур мушоҳада, ҳикоят гоясининг мантиқийлиги ва ижодий фантазиясининг кенглиги, бадиий деталларнинг аниқлиги ва қайсидир гояга хизмат қилиши, сюжет қурилиши ва образлар тизимининг яратилишидаги имаҳорат, қаҳрамонлар ички дунёсини маҳорат билан очиб берилиши, асар тилининг бойлиги ва ранг-баранглиги каби мезонлар асар бадиий маҳоратини кўрсатади. аниқлашга ёрдам беради:

Мазкур мақолада бу муаззам асар ҳикоятларидаги бадиий маҳорат муаммолари ҳақида фикр юритилиб, унинг дунёга машҳур бўлишига сабаб ҳам мана шу бадиий таъсир кучининг нечоғлик юксак эканлиги илмий таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: “Минг бир кеча”, Шаҳризода, ҳикоят, образ, бадиият, сюжет, драматизм, маҳорат.

Кириш. “Минг бир кеча” асари композициясини бош қаҳрамон шоҳ Шаҳриёр ва унинг рафикаси эртакчи Шаҳризода образлари бошқаради. Ҳар тун Шаҳризода томонидан ўта топқирлик билан шоҳга айтиладиган эртаклар тизими минг бир кечага чўзилади. Мақсад – шоҳни аёлларни қатл эттириш фикридан қайтариш. Ҳикоят ичида ҳикоят усулида ёзилган бу улкан асар мана шу бош ғоя атрофида бирлашиб, барча катта-кичик қисса ва эртаклар ўзаро бир ипга тизилади. Асарнинг ички драматизми ҳам шундан келиб чиқади.

“Минг бир кеча” эртаклари марказида турган Шаҳризода саргузашти асарнинг сюжет мантиқини ташкил этади. Ҳиндистон ва Хитой подшоси Шаҳриёр укаси – Самарқанд ҳокими Шохзамонни кўргиси келиб, ўз юртига чақиртиради. Шохзамон эндигина шаҳар дарвозасидан чиққанида, хотини қуллари билан айш-ишрат бошлайди. Шохзамон акаси

йўғида келин ойисининг чўрилар ва куллар билан бирга ўтирганини кўриб, воқеани акасига айтади. Буни эшитган Шаҳриёр биргина хотинидан эмас, балки мамлакатадаги барча аёллардан ўч олиш пайига тушади. У ҳар тун бир қизга уйланиб, эртасига уни қатл эта бошлайди. Вазир қизи Шаҳризода шоҳни бу йўлдан қайтаришга қарор қилади. У дейди: “Қизларни ҳалокатдан қутқаришга сабабчи бўлиб, шоҳ билан умрбод ҳаёт кечираман ёки бутун халқ қизлари қатори мен ҳам шоҳ қиличи остида ҳалок бўламан” [1,23]. Шу тариқа Шаҳризода ҳар тун шоҳга ибрат ва ҳикмат бўлган ҳикоятлар айта бошлайди.

Шаҳризода шу тариқа аёлларнинг ор-номуси, шаъни учун курашиб, охир ғалаба қилади. Ёзувчи С. Цвейг “Минг бир кеча” ни дунёнинг энг қизиқарли ва кучли ҳаёт воқеа-ҳодисаси – “аёллар ва эркеклар орасидаги абадий драмани акс эттирувчи” деб баҳолаганда тўла ҳақли эди. Асар насрий ҳикоят услубида ёзилган бўлиб, ора-орада қиссалар мазмунини чуқурлаштириш, унга ёқимлилиқ ва чирой бахш этиш мақсадида шеърий парчалар ҳам берилади.

Асосий қисм. “Минг бир кеча” жаҳон адабиётида оғзаки ижод асосида юзага келган ёзма адабиёт намунаси сифатида ўрганилиб келинмоқда. Шарқ насрининг турли жанрларини ўз ичига олган мазкур асарда кичик-кичик масал, ҳикоят, ривоят, нақллар ҳам, катта-катта саргузашт қисса ҳам, афсона ва эртақлар ҳам мавжуд. Барча эртақлар халқнинг ўй-фикрлари, орзу-истакларини акс эттиради. Саргузашт қиссаларда эса, муҳаббат можароларини, ҳаётий қиссаларни учратиш мумкин. Эртақ ва қиссалар ўз ўқувчисини кўхна Бағдод кўчаларига элтади, китобхон эса, бутун Шарққа машҳур халифа Ҳорун ар-Рашид билан бирга бу ерларни кезади. Синдбоднинг саёҳатлари эса денгиз саргузаштлари туркумига киради.

“Минг бир кеча” ҳикоятларида Ҳиндистон, Хитой афсонавий бойликлар мамлакати сифатида тасвирланса, Эрон гиламлари, Суриянинг нафис матолари фақат табиат инъоми бўлиб қолмасдан, асосан унинг меҳнатсевар халқи томонидан яратилганлиги тарихчилар томонидан эътироф этилади. “Минг бир кеча” ҳикоятларининг деярли барчасида юқорида айтиб ўтилганларнинг ҳар бири қайта-қайта тилга олинади [1,23].

Бу дурдона асарда бир неча халқлар қадим урф-одатлари, дини, турмуш тарзи бадиий образларда ажойиб талқин этилганини кўриш мумкин. Юнон, Рум, Хитой, Ҳиндистон, шунингдек, Ўрта Осиё халқлари этнологиясига оид лавҳаларни ҳам учратиш мумкин. Шунинг учун ҳам бу асар асрлар оша, бутун дунё адабиётшунослари, этнографлари ва тарихчи олимлари эътиборини жалб этиб келаётир.

“Минг бир кеча” ўз услубига кўра “ҳикоят ичида ҳикоят” тарзида тузилган: бутун асарнинг бош қолипловчи ҳикояти, яъни Шаҳриёр ва Шаҳризода ҳикоятлари бўлса, қолган қиссалар ичида ҳам яна кичик-кичик ҳикоятлар, ривоятлар келтирилади. Шу хусусият асар фабуласи, оҳангига ҳам таъсир этган.

Эртақлар характериға хос хусусиятлардан бири, қаҳрамон йигит ва қизни бошқаларға қараганда гўзал, доно ва барқамол қилиб тасвирлаш. Асар ўз қаҳрамони таъриф ва тавсифини қуйидагича беради. Масалан, “У йигитнинг қомати келишган, чеҳраси гўзал, икки юзи қизил гулдай, қошлари туташган, ўзи ширин сўз, доимо кулиб турар, хурсандчиликни суяр экан”, [2,62] каби.

“Минг бир кеча” эртақлари мундарижаси ҳам, бадиий шакли ҳам, тили ва баён услуби ҳам хилма-хил. Бу ҳам уларнинг турли халқларға мансуб эканлигидан ва ҳар хил даврларда майдонға келганлигидан далолат беради. “Ҳар бир эртақда ўзи яратилган макон ва замоннинг “ҳид”и келиб туради. Эртақлар поэтикасида ҳам ҳудудлардаги ўзига хослик кўзга ташланади,” – деб ёзганида тўла ҳақли эди Ж.Аскарова ўз мақоласида [3,56].

Шаҳризода сўзлаган эртақлари мотивлари тизими сюжетнинг ранг- баранглигини таъминлаган. Унда ҳайвон ва паррандалар ҳақидаги эртақлар, маиший эртақлар, сеҳрли- фантастик эртақлар тизими ўрин олган. Ҳайвон ва паррандалар ҳақидаги эртақларға “Кийик билан товус”, “Сув қуши билан тошбақа”, “Бўри, одам ўғли ва тулки”, “Сичқон билан латча”, “Қарға билан мушук”, “Қарға билан тулки, бурға билан билан сичқон ва бургут билан чумчуқ”, “Кирпи билан ёввойи каптар”, “Чумчуқ билан товус” [2,2] каби эртақларни мисол келтириш мумкин. Маиший эртақларға асарнинг “”Али ибн Баккор ва Шамсуннаҳор ҳикояти”, “Шоҳ Шаҳрамон ўғли Қамаруззамон ва малика Будур ҳикояти”, “Анжад билан Асад ҳикояти”, “Наима билан Неъмат”, “Мошиначи, букри, яҳудий шоҳид ва насронийлар”, Икки вазир билан Анисулжалис”, “Савдогар Айюб билан унинг ўғли Ғаним ибн Айюб” ва бошқа шунга ўхшаш ҳикоятларни мисол келтириш мумкин. Сеҳрли эртақларға “Бой билан жин”, “Охули чол”, “Хачирли чол”, “Балиқчи билан дев”, “Сеҳрланган йигит”, “Ҳаммол билан қизлар”, “Подшо Бадербосим ва малика Жавҳара”, “Сайфулмулк қиссаси”, “Жодугар Далила билан қизи Зайнаб” ва шу каби кўплаб ҳикоятларини мисол келтириш мумкин.

Эртақлардаги “Сюжетнинг инициал қисмини эпиграф, кириш, бошлама, экспозиция ташкил этади. Эпиграф эртақчининг тингловчига айтган мурожаатини англатади. У асосан маҳоратли эртақчи ижодига мансуб бўлиб, шакл-шамойили турлича ифодаланган” [4,115].

Шу нуқтаи назардан асар қиссаларидаги ривоят усулига аҳамият берадиган бўлсак, эртақлар турли халқларга мансуб бўлса ҳам, XV-XVI асрларда Мисрда йиғилиб бир тўплам шаклига келтирилганлиги учун унда китобнинг бошланишидаёқ Исломиё муқаддимани кузатиш мумкин бўлган “ҳамд”дан бошланиши бунга ёрқин далилдир:

" بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على سيد المرسلين سيدنا مولانا محمد و على آله و صحبه
صلاة و سلاما دائمين متلازمين إلى يوم الدين (و بعد)... "

[5,2]

Ҳикоятнинг бошланиш қисмида қуйидагиларни ўқиймиз:

" فان سير الاولين صارت عبرة للاخرين لكي يرى الانسان العبر التي حصلت لغيره فيعتبر و يطالع حديث الامم ما لسألقة و ما جرى لهم فينجزر فسبحان من جعل حديث الاولين عبرة لقوم آخرين " فمن " تلك العبر الحكايات التي تسمى ألف ليلة و ليلة و ما فيها من الغرائب و الأمثال.."

[5,2]

(Яъни ўтганларнинг бошдан кечирган кунлари, ҳаётлари, ҳар қандай ҳодиса, воқеалари келажак авлод учун улуғ тажриба ва буюк ибрат бўлди. Ўтмишнинг ана шундай ибратли меъросларидан бири “Минг бир кеча” ҳикоятларидир.)

Ва яна:

و الله أعلم انه كان فيما مضى من قديم الزمان..

[5,2]

(Аллоҳ билгувчироқдирки, қадим замонлардан бирида бор эди..) – деб ҳикоят бошланади.

Шаҳризоданинг ҳар кечкурун ҳикоят айтишни бошлаши қуйидаги тарзда бошланади: (Эй, саодатли шоҳ, айтишларича..)[5,8] каби. Тонг отиб Шаҳризод ҳикоят айтишни тўхтатиш жараёни эса айрим кечаларда қуйидагича тугалланса:

و ادرك شهرزاد الصباح فسكتت عن الكلام المباح فلما أصبح الصباح دخل الملك محل الحكم و احتبك الديوان الى آخرين
نهارثم طلع الملك قصره فقالت لها اختها دنيا زاد تممي لنا حديثك قالت حبا و كراماً... (Яъни Шаҳризод тонг

отганини сезгач, ҳикоят айтишни тўхтатди, тонг отгач, подшо девонга чиқиб кечгача ўз вазифаси билан машғул бўлди. Сўнгра қасрига кўтарилди, Шаҳризоданинг синглиси Дунёзод опасидан ҳикоятини давом эттиришни сўради..)[5,6] Бошқа кечаларда эса:

[5,2] ادركت شهرزاد الصباح فسكتت عن الكلام المباح.

(Яъни, тонг отганини сезган Шаҳризода қизиқарли ҳикоятини тўхтатди) тарзида яқунланади. Шу хилда ҳар сафар ҳикоят тонгда тугалланмай қолаверади.

Олим К.Имомов эртақнинг кириш қисмини қуйидагича изоҳлайди: “Кириш сюжетнинг алоҳида қисми бўлиб, унинг мукамал намунаси профессионал эртақчи репертуарида учрайди,” – дейди [4,115]. Ўзбек халқ эртақлари кириш қисмида анъанавий сўз ўйинини кузатишимиз мумкин: “Бор эканда, йўқ экан, бўри баковул экан, тулки ясовул экан, қарға кақимчи экан, чумчуқ чақимчи экан..” Бироқ “Минг бир кеча” эртақларида асар ровийлари турли давр ва макон кишилари бўлгани учундир, балки, эртақ ва ривоятлар турли услубда бошланади.

“Бошлама (зачин) анъанавий формула шаклини олган, асосан воқеа вақти ва маконини аниқлатади. Вақт ўтган замонда юз беради. Воқеа юз берган жой номи, аниқ маконни ифодалайди. У персонажлар тизими, ҳар бирининг касб-корини белгилайди” [4,116]. Дарҳақиқат, Шаҳризода ўз эртақларини “Бир вақтлар Мисрда бир подшоҳ бўлиб, адолатли ва марҳаматли экан,” (“Вазир Нуриддин билан унинг биродари ҳикояти”), “Қадим замонларда Хитой шаҳарларининг бирида бир мошиначи бўлиб, ҳазил-мазахни ортиқ севар экан,” (“Мошиначи, букри, яхудий шоҳид ва насронийлар”), “Ўтган замонда бир савдогар бўлиб, мол дунёси ниҳоят даражада кўп экан,” (“Савдогар Айюб билан унинг ўғли Ғаним ибн Айюб”) жумлалари билан бошлайди. “Бошламанинг шаклий тузилиши барқарор эмас” [4,117]. Дарҳақиқат, “Минг бир кеча эртақларининг асосий эртаги, асосан “қадим замонда”, “ўтган замонда”, “бир замонларда”, “қунлардан бир қун” содир бўлганлигидан дарак берса, асосий эртақ ичидаги кичик ҳикоятлар эса тўғридан-тўғри бошланиб кетади. Чунки у энди ички персонажлар тилидан ривоят қилинади. Бу ҳолатни бошламасиз келган эртақлар сирасига киритамиз. Бу ҳам “Минг бир кеча” асари ривоят услубининг ўзига хослигини таъминлайди.

“Минг бир кеча” эртақларидаги конфликт инсон ва унинг турмуш-тарзи, зукколик, тадбиркорлик каби ғоялар замирида юзага келади. Унинг ечимида эса, тўғрилиқ, поклик, донолик улуғланади. Бир сўз билан айтганда, салбий ва ижобий ҳолатлар китобхонга аниқ ва равшан акс эттирилади. Тугаллама сюжетнинг яқуний қисми. Энди у китобхонга

кўтаринки руҳ бағишлаши лозим. Шунга кўра, Шаҳризода ўз эртақларини аксар “Шоҳ вазирни йигитнинг мамлакатига шоҳ қилиб тайинлабди”, (Юнон шоҳ, вазир ва ҳаким Рўён ҳикояти”), “...Нуриддин халифа хузурида бир умр фароғатда яшаб, ошини ошаб юраверибди”, (“Икки вазир билан Анисулжалис ҳикояти”), “Шу зайлда улар то лаззатларни бузувчи, мажлисларни тарқатувчи ўлим элчиси келгунча, шод-хуррамлик билан ширин умр кечириб ўтишган экан” (Жодугар Далила билан қизи Зайнаб” ҳикояти) каби тугаллама билан якунлайди.

“Минг бир кеча” эртақларида акс этаётган қаҳрамон шахслар, воқеа-ҳодисалар жараёни кўп хусусиятлари ибтидодан интиҳогача бўрттирилади, бадий бўёқ қуюқлашади. Бу албатта, эртақ ва қиссаларга хос хусусиятдир.

“Минг бир кеча” ҳикоят ва қиссаларида ошиқ йигит севгилиси висолига етишишда кўпинча дўстлари, тадбиркор вазирлар, ишбилармон кампирлар мададига таянади.

“Минг бир кеча” ўз эртақларида муҳаббатни улуғлайди. Ишқ-муҳаббат масаласи бу йигитлар – Шаҳзода, вазир ва савдогарзодалар учун ўз бахти ва кучини синаш, имтиҳон йўлидир. Улар ҳеч нарсадан қайтмайди. Бу нарса эртақлардаги халқ руҳининг ўлмаслиги, инсоннинг эзгуликка талпиниши ифодасидир.

Ҳикоятлар мажмуасига хос хусусият, уларда самовий кучлар, дев-ажина, илоҳий парилар иштирок этади. Ҳикоят шуниси билан ҳам қизиқарли. Улардаги фантазия кучли. Бошқа халқлар эртақларидан фарқли ўлароқ “Минг бир кеча”да дев ва парилар инсонга хизмат қилади. Уларни кўтариб учади, йигит ва қизни бир-бирига етказишда асосий сабабчи ҳам бўлади. Шундай ҳолатлар ҳам мавжудки, унда дев маликаларни севиб қолади. Ўғирлаб кетиб, инсон оёғи етмайдиган ерда, ёки ер қаърида сақлайди. Табиийки, у яна озод қилинади. Сеҳрли фантастик эртақларда жинлар тоифасидаги илоҳий паривашлар инсонни улуғлайди, ҳурмат қилади. Парилар инсонга хизмат қилади, муҳаббатини изҳор этади. Буни “Шоҳ Шаҳрамон ўғли Қамаруззамон ва малика Будур” ҳикоятида кўришимиз мумкин [2,121].

Бундай воқеалар ҳикоятларда кўп учрайди. Чунончи, “Басралик Ҳасан қиссаси” [6,278] да яққол кўриш мумкин. Ёш, соддадил, заргар Ҳасан эронлик моҳир сеҳргарнинг ҳийласига учиб, кўп қийинчиликларга дуч келади. Тоғда адашиб юриб, бир қасрга киради. Худди шу ерда у бир тўда қушлар учиб келиб, одамзодга айланганда улар орасидаги энг гўзал ва сарвқомат қизни севиб қолади. Қуш-қизлар учиб кетишади. Ҳасан ўз маҳбубасини излаш, қўлга киритиш мақсадида хавф-хатар олдида чекинмайди, қарорини ўзгартирмайди. Ҳасан

Ўз мақсади – Маноруссаного етишиш жараёнида ҳеч нарсадан қайтмайди. У ўлим макони – Вок жазирасига бориб, севгилисини қайтариб келади. Кичик ҳажмдаги бир-икки ҳикоятни ҳисобга олмаганда, асарда фақат “Али ибн Баккор ва Шамсуннаҳор қиссаси” [2,61] қайғули тугайди. Унда бир-бирига етиша олмаган ошиқ-маъшукларнинг фожеаси ҳикоят қилинади.

“Минг бир кеча” асарида Шаҳризоданинг подшо Шаҳриёрга сўзлаб берган эртаклари мазмунан бой. Бу эртаklar орасида ишқий мазмун маъно касб этиш билан бирга, тарихий, ахлоқий, фикҳий (қозиларнинг ажойиб ҳукмлари) масалаларга оид ҳикоятлар ҳам борки, уларда ҳаёт муаммолари ҳаққоний равишда теран ва равшан тасвирланган. Унинг тилидан сўзланган ривоятлар, афсона ва қиссаларда аслида тарихий воқелик, халқ хаёлоты, орзу-ўйлари, эзгу ишлари билан уйғунлашиб кетиб, бир бадиий умумлашма ҳосил қилган. Шарқона одоб-ахлоқ, донишмандлик, диний қарашлар урф-одатга айланган анъана ва кадрятлар уларда ўзининг яққол ифодасини топган. Бир сўз билан айтганда, ибратли ўтмиш ёдномалари қомусий бир тарзда кенг кўлам касб этган.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ҳар қандай давр, макон ва замонда ҳам аёллар ўз ақл-заковатларини, истеъдодларини ҳамиша ва ҳар қандай ҳолатда кўрсата олганлар. Ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида аёллар ўз ўринларига эга бўлганлар. Жамият тараққиётига, моддий, маънавий бойликлар яратишга ўз ҳиссаларини қўшганлар. “Минг бир кеча” ҳикоятларида тарихий ҳақиқат билан халқнинг орзу-истаклари мужассамлашиб, аёлларнинг ақл-заковати ва тадбиркорлиги ҳаққоний ва романтик услублар уйғунлигида намоён бўлган.

“Минг бир кеча” ҳикоятларида бир қатор салбий аёллар образи ҳам яратилганки, бундай образлар ижтимоий-тарихий, адабий-тарбиявий жиҳатидан ўзига хос моҳиятга эгадир. Бу салбий образлар феодал-клерикал муҳитнинг чиркинликларини фош этишда катта аҳамиятга молик. Қадим давр мурасасиз жамият муҳити аёлларда ҳам қабих хислатларнинг пайдо бўлишига, ўз қинғир ишларини амалга оширишда ҳар қандай қабихликларга қўл уришга тайёр бўлишга олиб келар эди. Бунинг исботи сифатида асардаги “Мошиначи, букри, яҳудий шоҳид ва насоролар ҳикояти” ни, “Анжад билан Асад”, “Шаҳзода ва етти вазир”, “Тегирмончи билан унинг хотини”, “Масрур ва унинг маъшуқаси Зайнулмавосиф”, “Балиқчи, халиф ва маймунлар қиссаси” ни келтиришимиз мумкин.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, эртаklar тилининг бундай камолоти унинг асрлар давомида сайқал топганлигини, халқ даҳоси билан етилган бадиий ифода нафосати ва

малоҳатини ўзида жамлаганлигини кўрсатади. Бунинг ҳаммаси “Минг бир кеча”га жаҳоншумул шуҳрат келтирди. Унинг жозиба кучини қарор топтирди.

“Минг бир кеча” асари ҳикоятларида юнонлар, ҳиндлар, эронийлар, араблар, яҳудийлар ва бошқа халқларнинг қарашлари, урф-одатлари ўз аксини топган. Гарчи, материалларнинг катта қисми арабларнинг ўзларига тегишли бўлса ҳам умуман, “Минг бир кеча” асари ҳар бир миллатнинг маълум даражада иштироки туфайли туғилган муштарак ижоддир.

Адабиётлар:

1. Минг бир кеча. Араб эртаклари. 8 жилдлик. / С.Муталлибов таржимаси. – Т.: Ўздавнашр, 1959. Ж.1. – Б. 23.
2. Минг бир кеча. Араб эртаклари. 8 жилдлик. / С.Муталибов таржимаси. – Т.: Ўздавнашр, 1960. Ж. 3. – Б. 62.
3. Асқарова Ж. Эртакчилик анъаналари. // Жаҳон адабиёти. 2018 йил, 8-сон. – Б. 56.
4. Имомов К. Ўзбек халқ насри поэтикаси. – Т.: Фан, 2008. – Б. 115.
5. الف ليلة و ليلة. مصر. القاهرة. 1976م ج. 1. ص. 2.
6. Минг бир кеча. Араб эртаклари. /А.Расулов тарж. – Т.: Ўздавнашр, 1963. 8 жилдлик. Ж.7. – Б. 278.
7. Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. – Москва: Из-во. Акад. наук СССР. 1956. – С. 443 – 449.
8. Протасова М. Е. Литературная сказка Дж. Макдоналда: проблематика и поэтика: Дис. ... канд. филол. наук. 10.01.03. – Тамбов, 2010. – 187 с.
9. Heath, Peter, 2019. "Dhāt al-Dawāhī and the Female 'Ayyār in the Arabian Nights." In Tradition and Reception in Arabic Literature: Essays dedicated to Andras Hamori. ed. by Margaret Larkin and Jocelyn Sharlet. Wiesbaden: Harrassowitz, pp. 207–220.
10. Шидфар Б.Я. От сказки к роману. // Народы Азии и Африки. – М.: 1975. – №1.– С. 130–138.